

T. XI (2008) Z. 1-2(21-22)
ISSN 1509-1074

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Typology of Roman Catholic,
Parish Press in the Second Republic
of Poland

**Typologia prasy parafialnej Kościoła
Rzymskokatolickiego w okresie
II Rzeczypospolitej**

ul. Stefana Bobrowskiego 20
PL 43-318 Bielsko-Biała

**Wojciech
DUTKA**

KEY WORDS

parish press, Second Republic of Poland,
statistical analysis, press studies

SŁOWA KLUCZOWE

prasa parafialna, II Rzeczypospolita, analiza
statystyczna, prasoznawstwo

ABSTRACT

The article analyzes the typology of
Roman Catholic parish press in the Second
Republic of Poland from statistical
and press-study viewpoints.

ABSTRAKT

Artykuł analizuje typologię prasy parafialnej
w okresie II Rzeczypospolitej.
Analizuje to zjawisko pod kątem
statystycznym i prasoznawczym.

Streszczenie

Autor artykuł stawia sobie za cel statystyczną i prasoznawczą analizę typologii prasy parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego w okresie 1918–1939. Ukazując materiał statystyczny stara się analizować go na szerszym, prasoznawczym i społecznym tle. Typologia stanowi zarazem podstawę do ukazania złożonej struktury zjawiska prasy parafialnej, jej uwarunkowań pastoralnych i propagandowych. Do klasycznie rozumianej typologii autor dołącza rozważania nad tytułami prasy parafialnej, jako podstawy komunikatu społecznego, formatów wydawniczych tej prasy oraz nad zjawiskiem mutacji prasy parafialnej, do tej pory całkowicie nieopisanym.

Uwagi wstępne

Merytoryczny zakres niniejszego artykułu dotyczy problematyki typologii prasy parafialnej, wydawanej przez parafie Kościoła Rzymskokatolickiego w okresie II Rzeczypospolitej i w tym sensie jest kontynuacją oraz pogłębieniem rozważań nad prasą parafialną, której podjął się piszący te słowa¹.

Typologia prasy pozwala na uszeregowanie i podział danego typu prasy według kryteriów gatunkowych lub częstotliwości ukazywania się na rynku². Istotne wydaje się pytanie: na ile typologia prasy parafialnej w okresie międzywojennym odzwierciedlała tendencje w typologii prasy regionalnej i lokalnej, gdzie miesięczniki dominowały nad tygodnikami, chociaż udział tygodników w całości tej prasy systematycznie wzrastał, a od 1924 roku sięgał prawie 40%³? Warto dokonać w tym miejscu pewnego rozróżnienia. Ogólny schemat typologii prasy, zarysowany w literaturze przedmiotu wyznaczył następujące obszary badawcze, według których powinny przebiegać badania nad typologią prasy ogólnopolskiej, regionalnej, lokalnej i środowiskowej⁴. W takim świetle zakres typologiczny sytuuje czasopiśmiennictwo parafialne jako część regionalnej i lokalnej prasy religijnej. Typologia prasy parafialnej wskazuje na jej duże zróżnicowanie. Pragniemy przedstawić w pierwszej kolejności typologię prasy parafialnej pod względem częstotliwości ukazywania się, a następnie jej uszczegółowienie w postaci analizy poszczególnych typów prasowych na terenie wybranych diecezji.

¹ Por. W. Dutka, *Powstanie i rozwój prasy parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, RHPP 9, 2006, z. 2 (18), s. 55–83; tegoż, *Geografia wydawnicza prasy parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, RHPP 10, 2007, s. 75–94.

² M. Kafel, *Przedmiot, cele i główne tendencje badawcze w prasoznawstwie*, [w:] *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, t. 2, Warszawa 1970

³ Por. A. Notkowski, *Prasa prowincjonalna II Rzeczypospolitej...*, s. 145; M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego 1501–1965*, Warszawa 1967, s. 139.

⁴ M. Sulczewski, *Dwa problemy prasowej polityki wydawniczej*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958, z. 4, s. 60–63. Zob. też S. Dziki, *Próba skonstruowania schematu ogólnej typologii prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1970, z. 11, s. 5–21.

Typologia ogólna

Tabela 1 wyraźnie wskazuje, że dominująca formą prasową wśród czasopism parafialnych wydawanych w Polsce w latach 1918–1939 jest tygodnik. Wydaje się, że dominacja tygodnika wśród innych typów prasy parafialnej ma swoje uzasadnienie. Przede wszystkim pismo takie umożliwiało wydawcom głębsze połączenie duszpasterstwa indywidualnego z propagowaniem informacji na terenie parafii. Pamiętajmy, że cykl życia parafii zamyka się w okresie tygodnia, którego centralnym punktem jest niedziela, dzień pański. Można przyjąć, że tygodniki parafialne mogły być rozprowadzane wśród wiernych właśnie po niedzielnej mszy⁵. Wydaje się również, że elementem, który mógł wpłynąć na rozwój tygodników jako dominującej formy prasy parafialnej był aspekt propagandowy, związany z wymiarem pastoralnym⁶.

Tabela 1

Typologia prasy parafialnej

Typ czasopisma	Ilość tytułów	Udział w rynku [%]
Tygodniki	103	52,2
Miesięczniki	43	21,8
Roczniki, kalendarze	35	17,7
Dwutygodniki	9	4,5
Nieokreślone	7	3,5

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981.

Dominacja tygodników wskazuje na odmiennność czasopiśmiennictwa parafialnego w stosunku do prasy regionalnej, gdzie dominowały miesięczniki. Ogólna typologia prasy parafialnej w skali ogólnopolskiej nie wskazuje wyraźnie różnic w kształtowaniu się typologii prasy w poszczególnych regionach kraju, a wskaźniki regionalne są istotne dla szerszego zrozumienia

⁵ Taka forma sprzedaży czasopisma parafialnego utrzymuje się także dzisiaj. Prasa parafialna Kościoła Rzymskokatolickiego jest z powodzeniem wydawana od roku 1990. Zob. www.prasaparafialna.pl Na tym portalu zarejestrowano ponad 1200 tytułów prasa parafialnej wydawanej obecnie w Polsce.

⁶ Por. Cz. Lechicki, *Prasa kościelna, Prasa religijna, Prasa wyznaniowa*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, red. J. Maślanka, Wrocław 1976, s. 174, 182, 191; Z. Zieliński, *Środki propagandowe Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Ojczyzna i wolność. Prace ofiarowywane profesorowi Janowi Ziółkowi*, Lublin 2000, s. 115–126; M. Szczulewski, *Propaganda polityczna. Zarys problematyki teoretycznej*, Warszawa 1972, s. 56–57; L. Wojtaśik, *Zarys psychologii propagandy*, Warszawa 1973, s. 363.

zjawiska występowania tej prasy. Tabela nr 2 ukazuje rozwarstwienie typologii pod względem częstotliwości w wybranych diecezjach. Przyjęto do analizy typologię prasy parafialnej w diecezjach: śląskiej, poznańskiej, a także warszawskiej i wileńskiej. Są to cztery diecezje, gdzie ilość tytułów prasy katolickiej była najwyższa w Polsce.

Tabela 2

Typologia prasy parafialnej w wybranych diecezjach 1918–1939

Typ czasopisma	Diecezje			
	śląska	poznańska	warszawska	wileńska
Roczniki	1	3	5	—
Miesięczniki	1	—	7	12
Dwutygodniki	—	5	1	1
Tygodniki	28	28	3	—
Nieokreślone	4	—	—	—
Razem	34	36	16	13

Zakres typologiczny prasy parafialnej przedstawiony w tabeli 2 ukazuje zróżnicowanie tej prasy pod względem typologii na obszarach różnych diecezji. Tabela ukazuje ponadto, że dominujący w skali ogólnopolskiej typ tygodnika występuje jako dominująca forma w diecezjach śląskiej i poznańskiej, gdzie istniała największa ilość czasopism parafialnych. W diecezjach tych pozostałe typy czasopism są znikome. Warto jednak podkreślić, że na ogólną liczbę 9 dwutygodników parafialnych, jakie wydawano w Polsce międzywojennej, w archidiecezji poznańskiej ukazywało się aż 5 tytułów. Jednak podstawowe spostrzeżenie, jakie nasuwa się dzięki analizie danych z tabeli, jest takie, że w archidiecezjach warszawskiej i wileńskiej dominującym typem prasowym był miesięcznik. Czy to zróżnicowanie wynikało z tendencji rozwoju prasy katolickiej na terenie tych diecezji, czy też odzwierciedlało istnienie innego typu duszpasterstwa parafialnego? Miesięcznik jest typem pisma, którego częstotliwość ukazywania się jest najodpowiedniejsza do kolportażu na większym obszarze. Ale zalety tego typu czasopisma były ważne z ekonomicznego punktu widzenia: miesięcznik jest najtańszym czasopismem pod względem kosztów papieru drukarskiego⁷. Można to skorelować z faktem, że kwartalniki i półroczniki istniały na rynku prasowym

⁷ Papier drukarski do 1924 roku był towarem deficytowym. Początkowo Ministerstwo Przemysłu i Handlu rozdział papieru powierzało związkowi wydawców. Począwszy od gabinetu Juliana Nowaka, rządy prowadziły pożyczkę papierową, zakupując duże partie papieru

w okresie międzywojennym w zdecydowanie mniejszej liczbie i mniejszych nakładach w skali całego kraju⁸. Trudno jednoznacznie odpowiedzieć na tym etapie badań, czy przewaga miesięczników w skali prasy parafialnej w Wilnie i Warszawie miała tylko i wyłącznie podłoże ekonomiczne, czy też fakt ten mógł być stymulowany przez pewien typ duszpasterstwa parafialnego. Drogą dedukcji można wskazać na politykę prasową kurii biskupiej. Trzeba pamiętać, że ukazanie się czasopisma parafialnego, niezależnie od prezentowanego typu, było uzależnione od kościelnego *imprimatur*. Być może nie bez znaczenia pozostaje fakt, że typologia prasy parafialnej zmienia się geograficznie. W diecezjach centralnych liczba tygodników i miesięczników zdaje się być równa⁹. Tygodniki zdecydowanie ustępują miejsca miesięcznikom na terenach im dalej położonych na wschodzie kraju. Przykładowo, w diecezji przemyskiej na 5 czasopism parafialnych trzy było miesięcznikami, jedyna gazeta parafialna w diecezji pińskiej była miesięcznikiem, w Wilnie przewaga miesięczników — jak zaznaczono — była niezaprzeczalna.

Typologia prasy parafialnej pod względem częstotliwości ukazywania się jest czynnikiem pozwalającym ująć zjawisko historyczne, jakim jest istnienie pewnego typu prasowego nie tyle w kategoriach czasowych, ile w kategorii relacji społecznych. Niestety w nowoczesnych opracowaniach z historii Kościoła katolickiego dotkliwie daje się odczuć brak ukazania historii katolicyzmu jako fragmentu szerszej narracji społecznej¹⁰. Istnieje przypuszczenie, że różnorodność parafialnych typów prasowych może odzwierciedlać określony typ potrzeb religijnych w danej społeczności. Częstotliwość prasy parafialnej jest jedynie jednym z czynników zewnętrznych, które mogą wskazywać na istnienie tego typu potrzeb. Jednak przedstawiona typologia prasy parafialnej wskazuje na jednoznaczne podobieństwo tego czasopiśmiennictwa do prasy

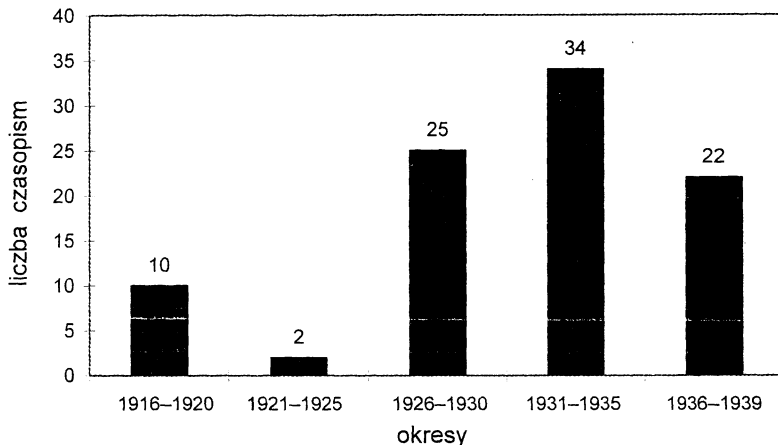
za granicą. Po zamachu majowym kontrole nad rozdziałem papieru przejął rząd. Odtąd centrum państwowej polityki prasowej w drugiej RP była formalnie rada ministrów, ale wszystkie kluczowe decyzje, w tym wszystkie działania inspirowania treści prasy, działań reglamentacyjnych oraz konfiskat. Świadczy o tym dobitnie dekret prasowy premiera Leona Kozłowskiego z 1934 roku. Zob. A. Notkowski, *Państwowa polityka prasowa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 18, 1979, z. 4, s. 103.

⁸ A. Paczkowski, *Prasa II Rzeczypospolitej...*, s. 415.

⁹ M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy Kielecczyny 1811–1956*, Kielce 1991, s. 51.

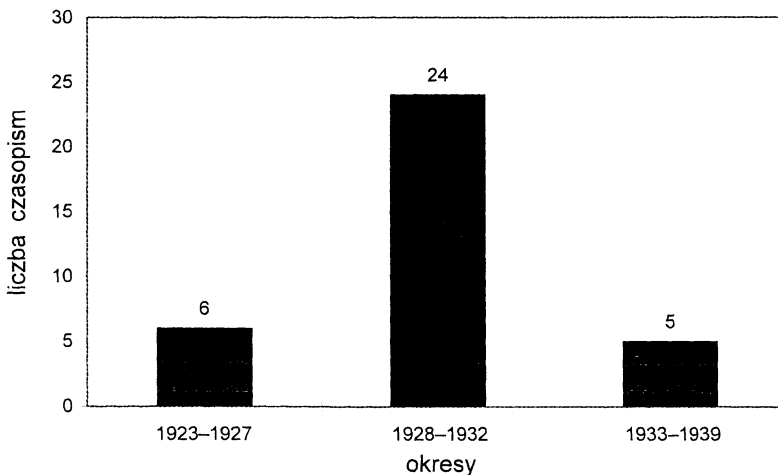
¹⁰ Ostatnia pracą ukazującą stosunek kościoła katolickiego do Żydów w okresie 1918–1939, a odnosząca się do prasy jako ważnej i w tamtym czasie podstawowej formy komunikowania społecznego jest książka Damiana Pałki, *Kościół katolicki wobec Żydów w Polsce międzywojennej*, Kraków 2006. Zakres społeczny prasy, będący podstawowym źródłem do dziejów propagandy oraz historii społecznej dostrzega też Marcin Kula w pracy, pt. *Krótki raport o użytkowaniu historii*, Warszawa 2004. W odniesieniu do prasy parafialnej w roku 2001, na Uniwersytecie Jagiellońskim obroniono pracę magisterską „Praca parafialna jako przykład prasy sublokanej”, na kierunku Politologia i nauki społeczne, ze specjalizacją dziennikarską. Praca ta to rzetelne opracowanie obecnie, tj. od roku 1989 prasy parafialnej Kościoła Rzymskokatolickiego.

polskiej w skali regionalnej i lokalnej, gdzie miesięczniki i tygodniki zdecydowanie przeważały nad innymi typami prasowymi. Jak jednak przebiegał rozwój poszczególnych typów prasy parafialnej w skali czasu?

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Ryc. 1. Rozwój ilościowy tygodników parafialnych w latach 1918-1939

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Ryc. 2. Rozwój ilościowy miesięczników parafialnych w latach 1923-1939

Powyższe zestawienie nasuwa kilka interesujących wniosków. Tygodniki parafialne okazują się nie tylko najliczniejszym typem pośród czasopism parafialnych w Polsce, ale i najstarszym. Rozwój miesięczników został ujęty za pomocą trzech wykresów, ponieważ ten typ prasowy pojawił się stosunkowo później. Przedstawiony rozwój typologii odzwierciedla nie tylko rozwój danego typu prasowego w porządku chronologicznym, ale wskazuje na głębszą motywację istnienia danego typu prasowego. Tygodniki były w okresie 1918–1939 podstawowym typem czasopisma parafialnego na terenach o stosunkowo silnie rozwiniętej sieci parafialnej. Wykresy pozwalają wychwycić, że rozwój tygodników miał swój najbardziej intensywny okres w latach 1926–1935 i dopiero w ostatnim pięcioleciu poprzedzającym wybuch II wojny światowej zaznaczyła się tendencja pewnego spadku, ale i tak poziom tygodników nie spadł poniżej 20 nowopowstałych tytułów.

Tygodniki parafialne rozwijały się odmiennie od tygodników w skali ogólnopolskiej, gdzie w roku 1928 zanotowano 588 tego typu czasopism, a już w roku następnym 497¹¹. Natomiast na obszarach, gdzie Kościół katolicki ustępował pod względem gęstości parafii i liczby wiernych innym wyznaniom i religiom, za podstawowy typ prasy parafialnej należy uznać miesięcznik. O ile w przypadku tygodników silna dynamika rozwojowa może być tłumaczona cyklem niedzielnym, kiedy obecność wiernych podczas nabożeństw zapewniała lepszy kolportaż, o tyle w przypadku miesięczników za podstawowy wyznacznik rozwojowy należy uznać statystycznie jedną niedzielę w miesiącu. Być może na rotacje miesięczników parafialnych na terenach diecezji wschodnich miały wpływ duże odległości pomiędzy środowiskami katolickimi. Wydaje się, że na tych obszarach miesięcznik mógł spełniać istotną funkcję kulturotwórczą — w przypadku dużych odległości pomiędzy skupiskami polskiej ludności wyznania rzymskokatolickiego mogło nastąpić zjawisko „rotacji” poszczególnych egzemplarzy wśród ludności, tym samym zwiększając odbiór ludzi mających kontakt z pisaniem językiem polskim. Istotne wydaje się jednak stwierdzenie, że w skali ogólnopolskiej miesięczniki wyraźnie przewyższały tygodniki pod względem liczebności. W interesującym nas okresie miesięczniki do roku 1934 utrzymywały stały wzrost oscylujący w granicach 800 do 920 nowych tytułów rocznie. Dopiero po roku 1934 nastąpił w skali całego kraju gwałtowny przyrost ich liczby. W roku 1935 ukazało się już 1980 miesięczników i praktycznie do wybuchu II wojny światowej tendencja ta utrzymywała się na poziomie 1000 nowych tytułów na rok. W odniesieniu do miesięczników parafialnych za okres najwyższego przyrostu liczebności tytułów należy uznać lata 1928–1932. Poza tym okresem liczebność nowopowstałych miesięczników wypada uznać za znikomą.

¹¹ A. Paczkowski, *Prasa polska w II Rzeczypospolitej...*, s. 447.

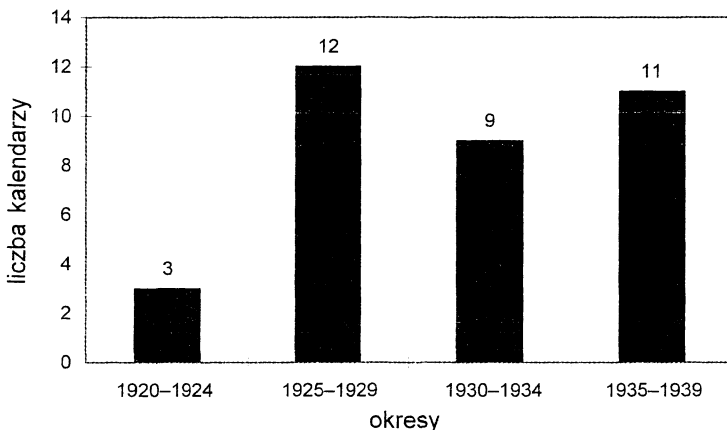
Prasa parafialna w okresie międzywojennym wykształciła jeden odmienny typ czasopiśmienniczy, który z uwagi na swoją niezwykłość typologiczną zasługuje na odrębne ujęcie. Jest to rocznik lub kalendarz parafialny, zwany też rocznikiem parafialnym, wydawany przez 35 parafii w latach 1918–1939¹². W sensie historycznym kalendarz parafialny nie jest czasopismem, przynajmniej w świetle prawa prasowego z 1938 roku¹³. Natomiast spełniał on wszystkie funkcje czasopisma parafialnego i to zarówno w płaszczyźnie ewangelizacyjnej, jak i pastoralnej lub informacyjno-edukacyjnej. Kalendarz parafialny pozostawał w ścisłym związku z funkcjonowaniem parafii w okresie międzywojennym, stąd nie można wyraźnie oddzielić kalendarzy parafialnych od całości prasy parafialnej w Polsce międzywojennej. W sensie prasoznawczym kalendarz jest formą rocznika, choć w omawianym okresie stosowano te dwie nazwy wymiennie¹⁴. Pierwszy kalendarz parafialny ukazał się w roku 1920 w parafii Kowal na Kujawach, niemniej była to inicjatywa lokalna i jednorazowa. W przeważającej większości kalendarze ukazywały się jednorazowo. Istniały jednak wyjątki: w Chełmnie w latach 1928–1934 oraz w okresie 1920–1939 przy parafii św. Józefa w Tczewie w diecezji chełmińskiej. Pod względem objętości kalendarze zdecydowanie przewyższały czasopisma tygodniowe miesięczne. Ilość stron wahała się pomiędzy 30 a 70. Pod tym względem kalendarze bardziej przypominały wydawnictwa zwarte, choć funkcje, jakie spełniały, mieszczą się w kategoriach czasopisma parafialnego. W porównaniu z dwoma dominującymi gatunkami w obrębie prasy parafialnej, w rozwoju wydawania kalendarzy parafialnych można zaobserwować pewne różnice. Przede wszystkim okres, w którym nastąpił najbardziej intensywny przyrost tytułów kalendarzy parafialnych przypadł na okres 1925–1929. Zjawisko to powtórzyło się tuż przed wybuchem II wojny światowej. Odzwierciedla to tendencję rozwojową, jakim poddana była cała prasa w okresie międzywojennym. Nasuwają się jednak inne pytania. Przede wszystkim w większości przypadków inicjatywa wydawnicza zmierzająca do wydania

¹² W latach 1873–1874 ukazywał się w Warszawie „Kalendarz parafialny”, jak informuje o tym Jolanta Julkowska. Nie można jednoznacznie powiedzieć, w jakim wydawany był języku, ponieważ na fali represji po powstaniu styczniowym władze rosyjskie zakazały używania języka polskiego. Por. L. Stolarzewicz, *Spis czasopism kościelnych, religijnych i teologicznych w Polsce po rok 1923*, „Kwartalnik Teologiczny” 1923, nr 3, 4; *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku. Materiały do katalogu*, red. D. Olszewski, B. Lesisz, Warszawa 1988.

¹³ W okresie II Rzeczypospolitej czasopismem był druk, który nie tworzył zamkniętej całości i ukazywał się przynajmniej raz na trzy miesiące, choćby w nierównych odstępach czasu, pod tym samym tytułem. Zob. Artykuł 2, ustęp 2, *Dekret Prezydenta RP z dnia 21 XI 1938 o prawie prasowym*, Dz.U. z 1938 roku nr 89, poz. 608.

¹⁴ W okresie międzywojennym istniały wytyczne w sposobie prowadzenia kronik i roczników parafialnych, które miały polepszyć pracę duszpasterską w polskich parafiach. Zob. K. Wilk, *Jak pisać kroniki parafialne? Uwagi metodyczne*, „Ateneum Kapłańskie” 1930, 16, s. 166–172.

kalendharza parafialnego była jednorazowa. Dlaczego? Być może fakt ten był spowodowany wysokimi, jednorazowymi kosztami wydawniczymi, które w przypadku, gdy wydawnictwo nie znalazło zbytu zapewniającego zwrot kosztów, powodowały zamrożenie inicjatywy. Ale to jedynie domysł. Istnieje potrzeba przeanalizowania materiału prasowego ze wszystkich kalendarzy parafialnych, które być może zawierają odpowiedź na to pytanie. Warto podkreślić, że kalendarze parafialne publikowały takie formy wypowiedzi dziennikarskiej, które nie mieściły się w gazecie: jak formy prozatorskie, opowiadania, reportaże z życia religijnego. Mimo to zakres badań nad kalendarzami parafialnymi w okresie dwudziestolecia międzywojennego jest wciąż niewystarczający¹⁵.

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Ryc. 3. Rozwój kalendarzy — roczników parafialnych w latach 1920–1939

W przeciwieństwie do czasopism tygodniowych i miesięcznych niektóre kalendarze parafialne miały bogatą szatę graficzną i wydawane były na papierze wysokiej jakości. Rocznik parafii św. Krzyża w Warszawie miał błękitną szatę graficzną, bardzo bogate zdjęcia i wysoki poziom merytoryczny artykułów — były to prawdopodobnie przedruki¹⁶. Następnym kalendarzem parafialnym, który zasługuje na uwagę jest *Kalendarz Parafialny na rok 1929 dla Dobrej i okolicy*. Jest to wydawnictwo lokalne z wiejskiej parafii w powiecie sieradzkim. Proboszcz Roman Kmiecik wyjaśniając sens powstania wydawnictwa drukuje obszerny artykuł o Juliuszu Cezarze i papieżu Grze-

¹⁵ Badania nad kalendarzami świeckimi również nie wyszły poza fazę porównawczą, zob. K. Jarosz-Kossakowska, *Kalendarze górnośląskie ukazujące się do II wojny światowej. Stan badań i postulaty badawcze*, „Studia Śląskie” 1987, 4, z. 1, s. 303–312.

¹⁶ Zob. *Rocznik parafii św. Krzyża 1938*, Biblioteka KUL, sygn. V 12611.

gorzu XIII — twórcach nowożytnego kalendarza. Następnie przedstawia informacje o rachubie czasu wśród ludów niechrześcijańskich¹⁷. Pod tym względem kalendarz jest ewenementem z uwagi na rozległość i jakość przedstawionych informacji, co wskazuje również na wysoki poziom intelektualny proboszcza. Przytoczone informacje wskazują na fakt dużego znaczenia kulturowego kalendarza parafialnego, który przytaczał również przedruki artykułów z życia kościoła w Polsce oraz zawierał obszerny wybór poezji religijnej i patriotycznej¹⁸. Wydawnictwo to było ciekawie wydane, miało interesującą szatę graficzną i reklamodawców¹⁹.

Kalendarze parafialne, w przeciwieństwie do czasopism wydawanych w regularnych odstępach czasu, miały stabilny układ treści, który narzucała objętość tych wydawnictw, zdecydowanie przewyższająca pozostałe czasopiśmi. Układ treści kalendarzy parafialnych można przedstawić następująco:

1. uwagi wstępne;
2. kalendarz całoroczny z omówieniem świąt;
3. historia parafii;
4. stan uposażenia parafialnego;
5. porządek nabożeństw w parafii;
6. stowarzyszenia religijne działające przy parafii;
7. ruchy naturalne w parafii za dany rok.

Przedstawiony powyżej układ należy traktować bardziej jako sygnalizację problematyki niż konkretną analizę treści prasowych. Istnieje jednak potrzeba uzasadnienia włączenia kalendarzy parafialnych w obręb prasy parafialnej i wykazania, że typ rocznika/ kalendarza parafialnego był w istocie takim typem czasopiśmiennictwa religijnego, który swą formę zewnętrzną przyjął przede wszystkim z racji ekonomicznych. Można również wysunąć przypuszczenie, że kalendarz parafialny był w środowiskach wiejskich istotnym składnikiem propagowania słowa pisanego. Za jaskrawy przykład mogą posłużyć parafie położone w diecezji sandomierskiej, w której wydawano aż sześć kalendarzy na całkowitą liczbę 10 tytułów prasy parafialnej. Warto też pamiętać, że na obszarach wiejskich sandomierszczyzny i kielecczyny, co trzecia kobieta i co czwarty mężczyzna nie potrafili czytać²⁰. A i tak w parafii Ćmielów, oprócz jednorazowej inicjatywy kalendarza parafialnego w roku 1929, wydawano miesięcznik przez trzy lata — do roku 1931. W gatunku kalendarza rocznika parafialnego daje się również wyróżnić podtyp prasowy

¹⁷ *Kalendarz Parafialny dla Dobrej i okolicy 1929*, s. 3–5.

¹⁸ Tamże, s. 4.

¹⁹ Nasuwa to przy okazji sporo przypuszczeń, co do operatywności finansowej proboszcza. Dochód parafii też musiał być niemały, skoro szata graficzna była tak ciekawa. Por. J. Wiśłocki, *Uposażenie kościoła i duchowieństwa Katolickiego w Polsce 1918–1939*, Poznań 1981; S. Wilk, *O sprawach gospodarczych Kościoła w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe KUL” 27, 1984, nr 1, s. 29–47.

²⁰ M. Adamczyk, *Cztery epoki prasy kielecczyny...*, s. 52.

— „Kalendarzyk Parafialny” wydawany przez siedem parafii w okresie międzywojennym, który różnił się przede wszystkim „kieszonkowym” formatem, zbliżonym do wymiarów 6,5 × 12 cm. Spełniał on jednak podobne funkcje, a układ treści zasadniczo nie odbiegał od rozwiązań zastosowanych w kalendarzach parafialnych.

Wydawało się, że w obrębie prasy parafialnej nie wykształcił się (stosunkowo atrakcyjny z ekonomicznego punktu widzenia) typ prasowy — jednodniówki, czyli gazety, która ukazuje się tylko w dniu określonym w nagłówku, najczęściej przy okazji istotnego dla społeczności wydarzenia²¹. Wbrew dotychczasowym badaniom taki typ czasopiśmiennictwa parafialnego istniał w Polsce międzywojennej. W listopadzie 1936 roku w Lubartowie (lubelskie) wydano pismo zatytułowane „Lubartowska Jednodniówka Parafialna”, mające charakter wybitnie polemiczny i ideowy²². Pismo ukazało się nakładem księdza Walentego Golińskiego, proboszcza parafii w Lubartowie, redaktorem był Stanisław Niedźwiedziński, a szereg polemicznych artykułów o wyraźnym profilu endeckim napisał druh harcerzy lubartowskich Stefan Grzegorzczak²³. Istnieje konieczność dalszych poszukiwań, ponieważ istnieje prawdopodobieństwo, że zarysowana wyżej inicjatywa wydawnicza nie była odosobniona, a typ jednodniówki parafialnej jest cennym źródłem nie tylko do dziejów duszpasterstwa parafialnego, ale z uwagi na jednorazowość i okoliczność wydawania tego typu pism (przeważnie święta narodowe i kościelne) — ważna dla poznania recepcji myśli narodowej i nauczania społecznego kościoła w II Rzeczypospolitej.

Prasa parafialna w okresie dwudziestolecia międzywojennego była silnie zróżnicowana pod kątem typologii. Zdołała wykształcić również typ kwartalnika, co w zestawieniu z prasą regionalną i lokalną w skali ogólnopolskiej nie było dość częstym zjawiskiem, niemniej istniało tylko jedno tego typu czasopismo. Był to „Głos Mariacki” wydawany przez parafię NMP w Radomiu w latach 1929–1932, a następnie z przerwami w roku 1935 i 1938²⁴. Kwartalnik ten różnił się od pozostałych czasopism przede wszystkim objętością, która wahała się od 16–40 stron, oraz stosunkowo dużym nakładem — ok. 4 tysięcy egzemplarzy²⁵. W lutym 1938 roku pismo uległo przekształceniu w organ sprawozdawczy radomskiej Akcji Katolickiej i w krótkim czasie zostało zlikwidowane, prawdopodobnie z powodu braku zainteresowania wiernych²⁶.

²¹ Chociaż istniał typ katolickiej jednodniówki, zob. *Bibliografia...*, s. 127–128.

²² Zob. *Lubartowska Jednodniówka Parafialna*, 11 XI 1936, ss. 14, sygn. BU KUL 50305 III.

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ Zob. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce...*, s. 112, poz. 188.

²⁵ J. Dzięziakowska, *Prasa radomska w dwudziestoleciu międzywojennym 1918–1939*, Radom 1995, s. 67.

²⁶ Tamże, s. 68.

Formaty wydawnicze prasy parafialnej

Kolejnym zagadnieniem istotnym dla całości obrazu prasy parafialnej w II Rzeczypospolitej są formaty czasopism parafialnych. Układ graficzny w większości gazet codziennych w okresie dwudziestolecia międzywojennego był zbliżony do formatu 55×40 cm²⁷. Natomiast prasa parafialna, jako lokalna prasa katolicka wykształciła własne formaty pism, co obrazuje poniższa tabela.

Tabela 3
Formaty czasopism parafialnych w II Rzeczypospolitej

Typ formatu	Skale wielkości czasopism [cm]	Ilość
Duży	$45,7 \times 30$ – 28×20	118
Średni	$25,5 \times 17,5$ – 21×14	74
Mały	20×14 – $11,6 \times 7,7$	7

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Tabela wskazuje, że zdecydowana większość czasopism parafialnych w okresie międzywojennym ukazywała się w tzw. dużych formatach. Przytoczona powyżej statystyka formatów czasopism parafialnych wykazuje wyraźną dysproporcję pomiędzy najczęściej spotykanymi typami formatów w skali całej Polski. Największy format czasopisma parafialnego $45,7 \times 30$ cm miał przez okres kilku miesięcy w roku 1934 miesięcznik „Jarosławskie Wiadomości Parafialne”, poza tym format przekraczający wysokość 40 cm dla szpalty był raczej niespotykany. Warto jednak zaznaczyć, że ilość formatów jednostkowych nie odzwierciedla ilości tytułów, ponieważ istniało 9 czasopism, które w trakcie swego istnienia zmieniały format wydawniczy. Być może zmiany formatu wydawniczego odzwierciedlają pewne zjawiska towarzyszące istnieniu gazety, takich jak choćby niekorzystne warunki drukowania czasopisma lub braki materialne redakcji. Ale jeśli faktycznie tak miało miejsce dotknęło, to niewielkiej części czasopism, co obrazuje tabela 4.

Warto jednocześnie zaznaczyć, że czasopisma ze zmiennym formatem w pięciu przypadkach istniały na rynku przynajmniej 10 lat, co w jakiejś mierze poświadcza, że zmiana formatu pisma wiązała się ściśle ze zmiennymi

²⁷ B. Golka, *Rozwój drukarstwa prasowego i układu graficznego prasy polskiej do roku 1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1993, 10, s. 298–299.

Tabela 4

Czasopisma parafialne ze zmiennym formatem

Tytuł czasopisma	Miejsce wydania	Formaty [cm]	Lata wydawania
„Dzwon Żbikowa”	Pruszków	28,5 × 21 31 × 24	1928–1939
„Jarosławskie Wiadomości Parafialne”	Jarosław	31,5 × 23 45,7 × 30 22 × 14,5 30 × 23	1929–1939
„Posłaniec Kościoła Parafialnego, NSPJ w Wilnie”	Wilno	23,5 × 15,5 37,5 × 23,7 23,8 × 15,5	1928–1939
„Przewodnik Parafialny Białostocki”	Białystok	31 × 23,5 33 × 24,5 35 × 24,5	1929–1930
„Tygodnik Kościelny”	Poznań	27,8 × 23,5 27,8 × 18	1919–1939
„Tygodnik Parafii Archikatedralnej”	Poznań	27,5 × 18 31 × 23,5	1928–1939
„Wiadomości Kościelne parafii NMP”	Wilno	30,5 × 21 31,5 × 24 38 × 24	1929–1932
„Kalendarz Kościelny”	Chełmno	24,5 × 17 23 × 15	1928–1934
„Gwiazda Morza”	Gdynia	31,5 × 23,5 35 × 25	1936–1939

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

uwarunkowaniami ekonomiczno-finansowymi redakcji. Uderza natomiast fakt, że na 197 czasopism parafialnych tylko około 5% w skali całego kraju zmieniło format w ciągu swego istnienia. Potwierdza to dwie cechy rozwojowe prasy parafialnej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Stałość w zachowywaniu jednego rodzaju formatu wskazuje na krótkotrwałość większości inicjatyw wydawniczych, które doprowadziły do powstania konkretnego czasopisma oraz słabość podstawy materialno-finansowej, która nie pozwalała na wydawanie gazety w dużym formacie, co automatycznie podwyższało koszty wydawnicze. Jaskrawo obrazuje to przykład czasopisma wydawanego

w Jarosławiu, gdzie po dużym formacie, redakcja kontynuowała wydawanie gazety w formacie o połowę mniejszym.

Natomiast najbardziej rozpowszechnionym formatem prasy parafialnej był format 31 × 24 cm lub zbliżone do tego formaty, z odchyleniami 0,5 cm. W takim formacie w dwudziestolecu międzywojennym ukazywało się 78 czasopism, co stanowiło blisko 40% wszystkich tytułów prasy parafialnej. Format 31 × 24 cm jest nienotowany w odniesieniu do żadnego innego gatunku prasy wyznaniowej²⁸. Natomiast nie stwierdza się występowania wyraźnych różnic regionalnych w formatach na obszarach występowania prasy parafialnej. Typ 31 × 24 rozkłada się równomiernie na obszarze całej II Rzeczypospolitej. Pewne lokalne podobieństwa występowały jedynie w odniesieniu do prasy w wybranych miastach. W Toruniu, gdzie wychodziło 5 czasopism parafialnych, dominował format 35 × 25 cm²⁹. Natomiast w Wilnie, Warszawie, Poznaniu i w niektórych miastach śląskich dominował format 31 × 24 cm. Stąd nie można mówić o różnicach regionalnych, ale o pewnej lokalnej specyfice formatów prasy parafialnej, której dominujący format był jednocześnie charakterystyczny dla parafii w większych miastach. Występowanie tego formatu w miastach potwierdza w pewnym sensie, że decydującym czynnikiem dla wybrania dużego formatu przez redakcję czasopisma są warunki ekonomiczne, które w perspektywie parafialnej były zdecydowanie lepsze w większych miastach niż na wsi³⁰. Zastanawiające, że typologia czasopism parafialnych wskazująca na stosunkowo duże zróżnicowanie tego czasopiśmiennictwa oraz jego różne uwarunkowania społeczne przeczy tezom podnoszonym przez niektórych hierarchów, że czasopiśmiennictwo parafialne nie powinno rywalizować z poważnymi tygodnikami katolickimi³¹.

²⁸ Na 1105 czasopism katolickich odnotowanych przez bibliografię pod redakcją ks. prof. Zielińskiego format 31 × 24 cm występuje tylko wśród czasopism parafialnych.

²⁹ Z. P. Cywiński, *Wiadomości kościelne parafii toruńskich. Monografia czasopism „Studia Pelplińskie” 1977, 13, s. 165.*

³⁰ Zob. W. Piwoński, *Formy duszpasterstwa parafialnego w Polsce odrodzonej 1918–1939, [w:] Kościół w II Rzeczypospolitej..., s. 131.*

³¹ Dobry przykład podaje Krzysztof Jeżyna pisząc, że biskup Kominek (późniejszy kardynał metropolita wrocławski, pomysłodawca osławionego listu biskupów polskich do Niemców) stwierdził, że pismo parafialne nie powinno mieć więcej niż dwie strony, żeby nie robić konkurencji poważnym pismom katolickim. Kolportażem pisma miała zajmować się młodzież, a biedni powinni dostawać czasopisma parafialne za darmo. Świadczy to o niechęci, z jaką wyższa hierarchia traktowała czasopiśmiennictwo parafialne, ale wskazuje też na fakt, że mimo trudności ten typ czasopiśmiennictwa niejednego biskupa zaskoczył. Zob. K. Jeżyna, *Akcja katolicka w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1996, s. 215.

Nakłady czasopism parafialnych

Badania nad nakładami prasy w okresie międzywojennym napotykają zdecydowane trudności. Przyczyną tego stanu rzeczy należy doszukiwać się przede wszystkim w braku oficjalnych danych statystycznych dla całości okresu dwudziestolecia międzywojennego. Jak zauważył Andrzej Paczkowski, dane takie były na pewno zbierane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych począwszy od 1928 roku, ale prawdopodobnie zaginęły w trakcie II wojny światowej³².

W przypadku prasy parafialnej można przedstawić jedynie analizę opartą na danych szacunkowych³³. Zachodzi tutaj jeszcze jedna okoliczność, która utrudnia całościowe spojrzenie na nakłady tego typu czasopism. Na 197 istniejących w okresie II Rzeczypospolitej czasopism parafialnych tylko w odniesieniu do 73 tytułów dysponujemy pewnymi informacjami odnośnie wielkości i ilości nakładów. Ale i tu istnieje przeszkoda metodologiczna: dane te ukazują jedynie zmiany w wielkości nakładów poszczególnych tytułów, stąd nie jest pewne, czy te fluktuacje ukazują zmiany nakładów w skali jednorazowej czy rocznej. Paczkowski przedstawił ogólny typ podziału czasopism ze względu na wysokość nakładów: małe pisma do 10 tysięcy egzemplarzy, średnie — 10–25 tysięcy, duże — powyżej 25 tysięcy egzemplarzy w jednorazowym nakładzie. W takim zestawieniu całość prasy parafialnej II Rzeczypospolitej można zamknąć w kategorii pism małonakładowych, co w skali ogólnopolskiej odpowiada stanowi faktycznemu. Niemniej na potrzeby pogłębionej analizy tego gatunku prasy zastosowano ogólny schemat Paczkowskiego, dostosowując go do danych statystycznych nakładów prasy parafialnej, dzięki czemu możliwe będzie wyprowadzenie kilku istotnych wniosków. W tym kontekście warto spojrzeć na dane zebrane w tabeli 5.

Tabela 5

Czasopisma parafialne ze stałym nakładem.

Typ czasopisma	Skala nakładów [egz.]	Liczba tytułów ze stałym nakładem
Wysokonakładowe	8500–2000	8
Średnionakładowe	1900–500	14
Niskonakładowe	400–100	15

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

³² T. Paczkowski, *Prasa Polska w II Rzeczypospolitej...*, s. 412.

³³ Ilości nakładów czasopism parafialnych opartem na danych zebranych w cytowanej *Bibliografii katolickich czasopism religijnych...* pod redakcją Zygmunta Zielińskiego.

Przyjęty podział w stosunku do nakładów czasopism jest odmienny pod względem ilości egzemplarzy od przyjętej przez Paczkowskiego skali nakładów czasopism regionalnych. Największą wartością nakładu dla czasopism parafialnych ze stałym nakładem jest wielkość 8500 egzemplarzy, jaką osiągnęła gazeta wydawana przez parafię Serca Jezusowego w Poznaniu w roku 1931³⁴. Na drugim miejscu znalazł się kalendarz parafialny z Warszawy, który w roku 1932 osiągnął poziom 5000 egzemplarzy³⁵.

W przypadku czasopism, które w czasie trwania na rynku prasowym osiągnęły stały poziom nakładów, daje się również zauważyć drugi biegun. Istniały trzy czasopisma, które osiągnęły najmniejszy stały poziom jednorazowego nakładu w wysokości 300 egzemplarzy. Były to „Dodatek Parafialny”, ukazujący się wraz z „Przewodnikiem Parafialnym” w Cegłowie w diecezji sandomierskiej, „Gąbińskie Wiadomości Parafialne” — tygodnik ukazujący się w latach 1932–1934 oraz „Opatowskie Wiadomości Parafialne, tygodnik ukazujący się przez siedem miesięcy w roku 1937³⁶. Warto podkreślić, że wyraźny podział na czasopisma ze stałym nakładem i nakładem zmiennym potwierdza w całej rozciągłości stwierdzenie, że prasa parafialna nie miała stałej podstawy ekonomicznej gwarantującej stałe nakłady we wszystkich diecezjach.

W odniesieniu do drugiej części prasy parafialnej, która charakteryzowała się zmiennością nakładów, sytuacja wahań jest jeszcze bardziej złożona. Istniało 36 czasopism o zmiennym nakładzie. Jednak zakres i charakter tych zmian dokonywał się zarówno w ciągu jednego roku wydawniczego, jak i kilku lat. „Dzwon Żbikowa” — czasopismo parafialne wydawane w Pruszkowie. utrzymywało nakład na poziomie 400 egzemplarzy, a nakład jednorazowy zmieniał się w ciągu trwania czasopisma aż 5 razy³⁷. Nie dysponujemy na tym etapie badaniami informacjami o ilościach nakładów czasopism śląskich, ważnych dla całokształtu prasy parafialnej dwudziestolecia międzywojennego. Ewenementem jest duży nakład czasopisma parafii św. Wojciecha w Kielcach — wahał się od 7500 do 300 egzemplarzy w różnych okresach³⁸. Z pośród pism niskonakładowych warto wymienić „Wiadomości Parafialne”, ukazujące się w Stryju, w diecezji lwowskiej. W ciągu kilku miesięcy swego istnienia w roku 1934 zmieniło nakład dwukrotnie, z 300 na 200 egzemplarzy. Z kolei czasopismo „Wiadomości kościelne parafii św. Ducha” w Wilnie rozpoczęło działalność z wyjściowym nakładem 7500 egzemplarzy, jednakże przy końcu istnienia wydawnictwa nakład osiągnął najniższy w skali ogólnopolskiej wskaźnik 110 egzemplarzy nakładu. Największą rozpiętość w nakładzie prezen-

³⁴ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*, s. 305, poz. 894.

³⁵ Tamże, s. 146, poz. 332.

³⁶ Tamże, poz. 99, 177, 904.

³⁷ Tamże, s. 83, poz. 128.

³⁸ F. Mazurek, *Kościół i parafia św. Wojciecha w Kielcach*, Kielce 1935, s. 64–65.

towało pismo miesięczne „Posłaniec Parafii Serca Jezusowego” z Wilna³⁹. W roku 1929, kiedy rozpoczęto wydawanie pisma, nakład sięgał 10 tysięcy egzemplarzy, by w cztery lata później spaść do 500. Praktycznie, do wybuchu wojny nakład nie przekroczył 800 egzemplarzy. Warto podkreślić, że wszystkie czasopisma wileńskie miały stosunkową dużą rozpiętość w odniesieniu do nakładów. W pozostałych częściach kraju duże nakłady miały pisma poznańskie ok. 4000–1000 egzemplarzy nakładu.

Tak duża rozpiętość nakładów jest zewnętrznym przejawem niedostatecznej stabilności finansowej pism wileńskich. Jest to cecha, jaką można objąć prawie wszystkie czasopisma parafialne wydawane w Polsce w okresie międzywojennym, za wyjątkiem czasopism, które ukazywały się ponad 15 lat. W roku 1933 łączny nakład wszystkich czasopism katolickich miał być zbliżony do 1,5 miliona egzemplarzy w skali całego roku, prasa parafialna zajmuje zaledwie 0,5%⁴⁰. Pod względem nakładów prasa parafialna jawi się jako jedna z najślabszych ekonomicznie inicjatyw wydawniczych Kościoła katolickiego w Polsce. Dostępny na tym etapie badań materiał źródłowy nie pozwala na głębszą analizę podstawy finansowej prasy parafialnej, niemniej istnieją przesłanki pozwalające stwierdzić, że przeciętna cena egzemplarza czasopisma parafialnego wahała się od 5 do 10 groszy za tygodnik i od 10 do 25 groszy za miesięcznik. Przy czym mogły zachodzić pewne fluktuacje cenowe w zależności od obszaru, ale dokładne badanie zakresu tych zmian i kształtowania się cen poszczególnych tytułów prasy parafialnej na tym etapie badań jest niemożliwe.

Mutacje czasopism parafialnych

Zjawisko mutacji jest w historii nowożytnego rozwoju prasy uchwytne od samego początku XX stulecia, choć o pełnym rozwoju tego typu czasopiśmiennictwa można mówić dopiero w latach dwudziestych. Przez mutację rozumiemy przede wszystkim lokalną odmianę zasadniczego wydania, mającą wspólną treść i styl drukarski charakterystyczny dla danej redakcji, ale różniący się wkładem i problematyką lokalną⁴¹. W odniesieniu do polskiej prasy okresu dwudziestolecia międzywojennego ten typ niesamoistnej gazety pojawiał się bardzo nielicznie.

W prasie parafialnej Kościoła katolickiego zjawisko mutacji nie zostało dotychczas zbadane. Wydaje się, że istnieją przesłanki pozwalające stwierdzić,

³⁹ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*, s. 227, poz. 638.

⁴⁰ *Redakcja, Rzut oka na dorobek katolicki w Polsce*, „Ruch Katolicki” 1933, 3, s. 90.

⁴¹ S. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego...*, s. 129.

że w okresie dwudziestolecia międzywojennego ukazywały się mutacje czasopism parafialnych, jednak głównie w dużych miastach i tam zjawisko to przybierało złożone formy. Interesujące, że zakres definicyjny zjawiska mutacji jest skorelowany wyraźnie z lokalną odmianą pisma ogólnopolskiego. Choć mutacje wystąpiły również w czasopismach regionalnych. Największe natężenie mutacji w prasie regionalnej wystąpiło na obszarach Kielecczyny, Kujaw oraz w Częstochowie⁴². Z pozostałych ośrodków duża ilość mutacji wystąpiła w Gdyni, a na pozostałych obszarach ilość mutacji nie przekraczała z reguły 2 tytułów. Ciekawym przykładem mutacji czasopisma parafialnego był „Tygodniczek dla dzieci parafii Jeżyckiej”, który ukazywał się w latach 1937–1939 jako dodatek do „Tygodnika Kościelnego” parafii Serca Jezusa i św. Floriana w Poznaniu o formacie zbliżonym do 24 × 15 cm. Nie była to jedyna na skalę ogólnopolską w prasie parafialnej próba mutacji nie według klucza problematyki, czyli profilowania czasopisma pod kątem odbiorcy. Ta sama parafia zdołała wydać oprócz samoistnej gazety parafialnej jeszcze jedną mutację, będącą organem bractw i stowarzyszeń działających przy parafii — był to „Tygodnik Społeczny” wydawany ponad rok od 28 listopada 1937 do 25 grudnia 1938. Likwidacja tego pisemka była zapewne spowodowana wzrastającymi kosztami utrzymania aż trzech czasopism przez jedną parafię.

Jednak w prasie parafialnej Kościoła katolickiego wystąpił jeszcze jeden typ mutacji — są to czasopisma parafialne będące dodatkami do tytułów prasy diecezjalnej. W diecezji częstochowskiej „Niedziela” i „Przewodnik Katolicki” były podstawowymi czasopismami. Mutacje parafialne tych czasopism wystąpiły w Będzinie przy parafii św. Trójcy, w Strzemieszycach przy parafii św. Józefa oraz w parafii Stary Sielec w Sosnowcu⁴³.

Przy okazji rozpatrywania mutacji jako odrębnego typu prasowego warto zadać pytanie, czy zakres zjawiska mutacji nie obejmuje również czasopism wydawanych na podobnym, bardzo bliskim obszarze, mając podobny charakter, zakres treściowy i porównywalne cechy rozwoju ilościowego? Mutacja ta nie polegała na wydaniu niesamoistnego dodatku lokalnego do tytułu regionalnego bądź ogólnopolskiego, ale na istnieniu grupy czasopism, które są do siebie tak zbliżone, że w sensie typologicznym można uznać je za swoje własne mutacje. W takim przypadku za gazetę macierzystą uznana zostałaby gazeta wydana najwcześniej. W prasie parafialnej okresu dwudziestolecia zjawisko takie wystąpiło na terenie Wilna, co obrazuje poniższa tabela 6.

⁴² We Włocławku na 16 czasopism mutacjami było aż 10, w Kaliszu na 13 wystąpiło 5 mutacji, w Kielcach 5 na 10, w Radomiu 6 na 12, a w Częstochowie 6 na 20. Zob. A. Notkowski, *Prasa prowincjonalna...*, s. 146.

⁴³ O specyfice parafii sosnowieckich zob. J. Wiśniewski, *Diecezja Częstochowska. Opis historyczny*, Opoczno 1936, s. 321–324.

Tabela 6

Grupa mutacji czasopism parafialnych w Wilnie

Tytuł czasopisma	Parafia	Lata wydania	Format [cm]	Nakład [egz.]
„Wiadomości Kościelne”	Katedralna	1929–1932	—	5100–500
„Wiadomości Kościelne”	Niepokalanego Poczęcia NMP	1929–1932	38 × 24 31,5 × 24	5650–500
„Wiadomości Kościelne”	Ostra Brama	1929–1932	31,5 × 24	5000–500
„Wiadomości Kościelne”	Antokolska	1929–1932	31,5 × 24	5000–500
„Wiadomości Kościelne”	Św. Duch	1929–1932	31,5 × 24	5000–110
„Wiadomości Kościelne”	Św. Rafał	1929–1932	31,5 × 24	—
„Wiadomości Kościelne”	Św. Filip i Jakub	1929–1932	31,5 × 24	—
„Wiadomości Kościelne”	Wszystkich Świętych	1929–1932	31,5 × 24	—

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

Zakres typologiczny pozwala stwierdzić, że czasopisma wileńskie wydawane były w tym samym czasie, format był identyczny, a nakłady zbliżone. Problematyka prawdopodobnie była taka sama⁴⁴. Drugim miejscem gdzie wystąpiła mutacja zbiorowa był Toruń, jednak czasopisma toruńskie doczekały się własnej monografii, która potwierdziła fakt wystąpienia mutacji we wszystkich 5 toruńskich tytułach⁴⁵. Drogą analogii można wysunąć przypuszczenie, że w Wilnie zakres tego zjawiska może być podobny. Choć ostateczne potwierdzenie może przynieść tylko analiza treści.

Tytuły prasy parafialnej

W przypadku badań nad prasą istotne jest wyjaśnienie zależności pomiędzy tytułami, przyjętymi jako pisemna, rozpoznawalna oznaka pozwalająca odróżnić jedno czasopismo od innego. Badania nad tytułami mogą naświetlić nie tyle funkcje, jakie w danym środowisku spełnia dane czasopismo, ale pewne czynniki ideologiczne, jakie stoją za danym typem prasy. Wpraw-

⁴⁴ *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*, s. 322–323.

⁴⁵ Zob. Z. P. Cywiński, *Wiadomości kościelne parafii toruńskich. Monografia czasopism*, „Studia Pelplińskie” 1977, 13.

dzie już w latach sześćdziesiątych badania nad metodologią analizy zjawisk prasowych naświetliły zakres oddziaływania tytułu prasowego, ale wyniki te w dużym stopniu odnoszą się do zjawisk prasowych w badaniach socjologicznych⁴⁶.

Jednak w zakresie funkcjonowania systemów prasowych w okresie międzywojennym lub w wieku XIX daje o sobie znać pewna trudność w tym, jak interpretować charakter i ewentualne zależności pomiędzy poszczególnymi czasopismami w sytuacji, kiedy większa grupa czasopism nosi ten sam lub bardzo zbliżony tytuł? Czy można wyciągnąć pewne ogólne wnioski na podstawie zestawienia tytułów prasy bez analizy zawartości? Badania i analizy nad typologią prasy nakładają w sensie postulatycznym konieczność analizy treści⁴⁷. Prasa Kościoła katolickiego w okresie międzywojennym spełniała ważne z politycznego i społecznego punktu widzenia funkcje propagandowe⁴⁸. Istotnym składnikiem tych funkcji jest tytuł czasopisma, który jako zewnętrzny komunikat ma na celu zainteresowanie potencjalnego czytelnika treścią czasopisma. Tytuł prasowy jest adresowany w szerszym ujęciu do docelową grupy odbiorców prasy. W przypadku prasy parafialnej docelową grupą jest społeczność parafii. Jak zatem prezentuje się układ i typologia tytułów tej prasy? Obrazuje to tabela 7.

Tabela 7

Typologia tytułów prasy parafialnej

Rodzaj tytułu	Nazwy	Ilość
Typologiczny	„Tygodnik Parafialny”, „Tygodnik Kościelny”, „Kronika Parafialna”, „Miesięcznik parafii”, „Dwutygodnik Parafii”, „Gazeta parafii”	60
Informacyjny	„Wiadomości Parafialne”, „Wiadomości Kościelne”, „Kronika Parafialna”	84
Odrzeczownikowy	„Głos Parafii”, „Głos Duszpasterza Parafii”, „Przyjaciel Parafii”, „Echo Parafialne”, „Przewodnik Parafii”, „Życie Parafii”, „Gość Niedzielny”	10
Teologiczny	„Bóg i Ojczyzna”, „Posłaniec Parafii”, „Gwiazda Morza”	3
Odmiejscowy	„Bazylika”, „Dzwon Żbikowa”, „Koniecpolska Gazeta Parafialna”, „Kościół w Otwocku”,	5

Źródło: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych...*

⁴⁶ Zob. W. Pisarek, *Nagłówki wiadomości w dziennikach*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, 6, z. 1, s. 31–47.

⁴⁷ I. Tetelowska, *Analiza zawartości gazet — wstępne studium funkcjonowania typologii prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1962, 4, z. 2, s. 3–20.

⁴⁸ Z. Zieliński, *Środki propagandowe kościoła katolickiego w Polsce 1918–1939*, [w:] *Ojczyzna i wolność...*, s. 218.

Zestawienie ukazuje, że w obrębie tytułów prasa parafialna prezentuje się przede wszystkim jako typ prasy informacyjnej. Dominują dwie grupy tytułów prasowych: bezpośrednio związane z typem prasy pod kątem częstotliwości oraz grupę tytułów sugerujących wyraźnie informacyjny charakter tej prasy. Zastanawia zdecydowanie mniejsza ilość tytułów ściśle religijnych, bezpośrednio odwołujących się w tytule wydawnictwa do czynników nadprzyrodzonych i pobożnościowych. Tytuł jednej z gazet ma w nazwie rzeczownik „posłaniec”, co wyraźnie sugeruje inklinację religijną. Posłaniec to w języku greckim *αγγελος*, czyli anioł. Drugim tytułem mającym głębszą podstawę teologiczną jest „Gwiazda Morza”, tytuł czasopisma wydawanego w Gdyni przez kilka parafii w latach 1936–1939. Tytułowa „Gwiazda...” jest w mariologii jednym z tytułów odnoszących się do Maryi Panny, zaczerpniętym z liturgii godzin. Tytuły prasy parafialnej ukazują płaszczyznę odbiorców tej prasy. Jeżeli tytuł jest jednym z podstawowych składników umożliwiających rozpoznanie pisma i jego identyfikację przez potencjalny krąg czytelników, to tytuły prasy parafialnej wydają się być adresowane w większości do kręgu odbiorców z grup piśmiennych, ale nie wykazujących wyższego, a w warunkach analfabetyzmu w II Rzeczypospolitej, nawet średniego wykształcenia.

Podsumowanie

Typologia prasy parafialnej w II Rzeczypospolitej charakteryzowała się dużą różnorodnością. Podstawowym i najbardziej rozpowszechnionym typem gazety był tygodnik, co znajdowało się w ścisłej korelacji z tygodniowym życiem parafii, zwłaszcza jego niedzielnej kulminacji; inne typy to: miesięczniki i roczniki/kalendarze parafialne. Zarówno różnorodność formatów wydawniczych oraz występowanie zjawiska mutacji, w tak bardzo lokalnym zjawisku, jakim była prasa parafialna, obrazuje poziom złożoności tego zjawiska. Nie można również wykluczyć, że liczba 197 gazet parafialnych powstałych w okresie 1918–1939, nie jest definitywnie zamknięta. Być może dalsze badania rzucać nowe światło na problem typologii prasy parafialnej (zwłaszcza nieopracowany dotąd typ jednodniówki parafialnej).